

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 8, Number/Sayı 2, (2019)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 14.11.2019 | Kabul Tarihi: 19.12.2019

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İLE KEMALEDİN HARPUTÎ EFENDİ'NİN MEKTUPLAŞMALARI- II

Doç. Dr. Ahmet KARATAŞ*

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı
karatasahmed@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-8469-2996>

Atıf / Citation: Karataş, A. (2019). İbnülemin Mahmud Kemal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- II. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 8(2), 619-644.

Özet:

İki makaleden oluşan bu serinin ilkinde İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın müderris ve müftü Harputlu Mehmed Kemaleddin Efendi'ye gönderdiği mektuplardan Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'nde bulunanları Kemaleddin Efendi'nin bazı müsveddeleri ve bir mektubuyla birlikte ele alınmıştır. Bu makalede ise Kemaleddin Efendi'nin ömrünün son yıllarında Harput'tan İbnülemin'e yolladığı İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde mahfuz mektupları incelenmiştir. Bu mektuplarda Kemaleddin Efendi'nin Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmasının etkisini üzerinden atamadığı görülmektedir. Kronik diyabet ve göz hastalığına ömrünün son yıllarında yakalandığı mesane kanseri, damar sertliği de eklenince mektuplarının ana konusu ister istemez sağlık meseleleri

* Bu makale serisini yayımlama hususunda gösterdiği titizlik ve samimi alâkası için İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Serkan Demir Bey'e teşekkür ederim.

(Bu makale, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*'nin VIII/1 (Haziran 2019) sayısında yayımlanan "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I" adlı makalenin devamı mâhiyetinde olduğundan bütünlüğü koruma adına Chicago atf sistemine göre düzenlenmiştir.)

olmuştur. Kemaleddin Efendi mektuplarına daha evvel yayımladığı Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Mülemma*' adlı risâlesinin izâhlı tercümesini ve bazı şiirlerini de ilâve edip göndermiştir. Bu şiirler arasında en dikkat çeken hemşehrisi Abdullah Cevdet'in ölümü üzerine yazdığı tarih manzûmesidir. Devirlerinin ve muhitlerinin mühim simâlarından olan İbnülemin ile Kemaleddin Efendi'nin mektuplarının da diğer eserleri gibi ilim ve edebiyat tarihimize katkı sağlayacağını ümid ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kemaleddin Harputî, İbnülemin Mahmud Kemal, Abdullah Cevdet, İshak Re'fet [Işitman], mektup.

THE CORRESPONDENCE OF İBNÜLEMIN MAHMUD KEMAL AND KEMALEDDİN HARPUTİ- II

Abstract:

In the first article of this series consisting of two articles, the letters of İbnülemin Mahmud Kemal İnal which are found in the Şark İstiklâl Mahkemesi and adressed to müderris and müftü Mehmed Kemaleddin Efendi were examined along with some rough copies of Kemaleddin Efendi. In this article the letters that were sent from Kemaleddin Efendi from Harput to İbnülemin in the last years of his life were examined. The letters are now a part of the Istanbul University Rare Book Collection. It can be clearly seen from the letters that Kemaleddin Efendi did not overrule the influence of his trial in the Şark İstiklâl Court. Due to chronic diabetes and the additon of bladder cancer and vascular stiffness in Kemaleddin Efendi's last years the main subject of the letters were health issues. Kemaleddin Efendi sent along an explanation of his translation of Aliyyü'l-Kârî's *el-Mülemma*' and some of his poems with the letters. The most remarkable among his poems is the chronogram he wrote upon the death of his fellow-townsmen Abdullah Cevdet. We hope that the letters of two famous characters of their times and circles will make a contribution to our literature on their works.

Key Words: Kemaleddin Harputî, İbnülemin Mahmud Kemal, Abdullah Cevdet, İshak Re'fet [Işitman], letters.

GİRİŞ

XX. asrın kültür adamlarından İbnülemin Mahmud Kemal Bey (ö. 1957) ile âlim, müderris, müftü ve şâir Harputlu Mehmed Kemaleddin Efendi'nin (ö. 1936) yaklaşık elli yıllık dostluklarının işareti sayılan mektuplarını birbiriyle irtibatlı iki makale hâlinde ele almış bulunmaktayız. İlk makalede İbnülemin'in gençlik döneminde gönderdiği mektuplardan Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi'nde mahfuz on beşi ile Kemaleddin Efendi'nin beş cevap müsveddesini ve her ikisinin mektuplarla gönderdikleri bazı metinleri inceleyip değerlendirmiş, onları birtakım notlarla bugünkü harflere aktarmıştık.¹ Bu makalede ise Kemaleddin Efendi'nin ömrünün sonlarında yazıp İbnülemin'e gönderdiği bazı mektupları inceleyeceğiz.

1) Kemaleddin Efendi'nin Mektuplarının Muhtevâsı

Makalemizin konusunu oluşturan mektuplar İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi İbnülemin Koleksiyonu'ndaki 239 numaralı dosyadadır.² Tamamı dokuz adet olan bu

¹ bk. Ahmet Karataş, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1 (Haziran 2019), s. 112-169.

² İÜ Rektörlüğü'ne yaptığımız mürâcaat neticesinde konuyla ilgilenen sayın rektör Prof. Dr. Mahmut Ak Hocamıza, İÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Dr. Pervin Bezirci ve İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi Şube Müdürü Öğr. Gör. Nuriye Yasemen Akçay Hanımefendilere şükran ve minnet borçluyum. İbnülemin'e gönderilen yüzlerce

mektuplardan biri 17 Mayıs 1316/ 30 Mayıs 1900 tarihlidir; geriye kalan sekizi ise 1930-1935 tarih aralığını kapsamaktadır.³

Mektupların 1900 tarihli olanı dışındakilerin ana konusu Kemaleddin Efendi'nin kendisini yavaş yavaş ölüme sürükleyen hastalıklarıdır. 30 Mayıs 1900 tarihli mektupta ise 1899'da Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet Matbaası'nda neşrettiği fakat baskısından dolayı memnun kalmadığı *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* adlı risâlesinin İbnülemin'in himmetiyle İstanbul'da yeniden bastırılacak olmasını konu edinmiştir.⁴

Hilâfeti savunduğu ve şapka takmak gibi bazı inkılaplara karşı olduğu iddiâsıyla 1926'da gözüne alınarak Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp işini, maaşını, bazı maddî varlıklarını yitirmesi, sürgüne gönderilmesi,⁵ önce ağabeyi sâbık mebus ve Harput vâizi Mehmed Said Efendi'nin (1926), sonra eşi Mutîa Hanım'ın vefâtı (1930) sıhhatini bozmuş ve onu ağır hastalıkların pençesine bırakmıştır. Mektuplarında hastalıklarının seyrini teferruatlıca anlatmasına rağmen onlarda bir hikmet araması, günâhlarına keffâret görmesi, her seferinde “*Elhamdülillâhi alâ külli hâl*” diyerek hâline şükretmesi dikkate değerdir.

Kemaleddin Efendi 17 Mart 1930 tarihli mektubunda bir süredir cevap yazamadığı için İbnülemin'e mazeret ve üzüntülerini beyân etmektedir. Gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle 1920'de İstanbul'a geldiğinde⁶ yaptıkları kısa görüşmenin hazzını hâlâ unutamadığını belirtmekte, son yıllarda başına gelenlerden dolayı uzlete çekildiğini vurgulamaktadır. “...dürlü dürlü felâkete ma'rûz kalarak ve muhtâc-ı tesellî bir hâlde zîr ü zeber olduğum nazar-ı i'tibâre alınırsa bu hususdaki büyük kusûrumun afv-ı kerîmâneye mazhar olacağına ümîdim vâsık u ber-kemâldir” ifâdesi hem özrünü hem de içinde bulunduğu ruh hâlini ve yaşadığı sarsıntıları göstermektedir. Buna rağmen metânetini korumakta, devlet idârecilerine ve millete ihânet etmediğini, Hakk'a karşı işlediği kusurlardan dolayı başına bunların geldiğini söyleyerek teselli bulmaktadır. Nitekim Samsun'dayken yazdığı

*Kendi cürmümdür yıkan mutlak beni
Sanma haksız etdi rüsvâ Hak beni*

---

mektubu ihtiva eden ve bugüne kadar varlığı bilinmeyen bu koleksiyon bizim mürâcaatımız sayesinde ortaya çıkmış bulunmaktadır. İÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi'nin desteğiyle bu evrakı okuma, tasnif etme ve değerlendirme çalışmalarına başlamış bulunmaktayız.

³ Aynı koleksiyonun 238 numaralı dosyasında Kemaleddin Efendi'nin İbnülemin'e 1899-1916 tarihlerinde gönderdiği 23 mektubu daha vardır. Yukarıda bahsettiğimiz 1900 tarihli mektubun da 238 numaralı dosyaya ait olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu mektubu tasnif esnasında söz konusu dosyaya ilâve edeceğimizden makalemize koymadık. Bir makale hacmini aşacak olan 238 numaralı dosyadaki mektuplarla ilgili çalışmamız ise devam etmektedir.

⁴ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Ahmet Karataş, “İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I”, s. 119, 137, 145-148.

⁵ Teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, “Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX/2 (Eylül 2018), s. 83-111.

⁶ bk. Ahmet Karataş, “Harputlu Efendîgil Âilesinin Yakalandıkları Katarakt Hastalığıyla İlgili Manzumeleri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, VI/12 (Eylül 2019), s. 75-89.

şeklindeki beyitte de bunu ifâde etmiştir.⁷ Yarım asra yakın uhdelerinde bulunan Harput Yusuf Kâmil Paşa Medresesi'nin önce Tevhîd-i Tedrisât Kanunu'yla kapatılması (1924), sonra İl Özel İdâresi'nce el konulup yıktırılmasının üzüntüsünü de hâlâ üzerinden atamamış görünen Kemaleddin Efendi, medresenin kuruluşunda emeği geçen İbnülemin âilesini hayırla yâd edip sözü buranın son mezunlarından oğlu Ömer Naîmî Bey'e (Erdem/ Efendigil, ö. 1966) getirmekte ve onun Ankara Hukuk Mektebi'ni bitirerek Sandıklı kazâsında (Afyonkarahisar) savcılık stajı yaptığını haber vermektedir. Kemaleddin Efendi'nin mektubu yazmasındaki esas sebep Ömer Naîmî'den İbnülemin'in çok yakın dostu Hüseyin Vassâf Efendi'nin vefâtını (21 Ekim 1929) öğrenmiş olmasıdır. Kemaleddin Efendi de Hüseyin Vassâf Efendi'nin şöhretinden haberdârdır. Hattâ Vassâf Efendi'nin 1925'te tamamladığı *Sefîne-i Evliyâ*'sında onu "urefâ-yı asrdan" sayması,⁸ onun da *Sefîne*'nin tamamlanması vesilesiyle manzûm bir takdirnâme yazması gıyâben de olsa tanıştıklarını göstermektedir.⁹ İbnülemin'e taziyelerini sunan Kemaleddin Efendi Vassâf Efendi'nin irtihâlinin "âlem-i irfân ve ehl-i îmân" için ebedî bir kayıp olduğunu belirterek teessürünü dile getirmekte, kendisine gösterdiği teveccühü ve iltifâtlarını esirgememesi istihâmıyla mektubunu bitirmektedir.

3 Ekim 1931 târîhli mektubunda Kemaleddin Efendi Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Mülemma'* adlı risâlesini o senenin yaz aylarında İbnülemin'e yolladığını ancak cevap almayınca risâlenin yerine varmadığı endişesine kapıldığını; bu mektupla da babası Abdülhamid Hamdî Efendi'nin şiirlerinden bir seçki gönderdiğini söylemektedir.¹⁰ İbnülemin'den gelen cevaptan sonra 23 Ekim 1931'de yazdığı mektupta *Mülemma'*ın ulaşmadığını öğrenmesi üzerine risâleyi yeniden yazıp ilişikte gönderdiğini kaydetmektedir.¹¹

Kemaleddin Efendi, harf inkılâbına rağmen Latin alfabesini kullanmamış, mektuplarını eski harflerle yazmış, zarfın üzerine Latin harfleriyle yazılması gereken isim ve adresi ise başkalarına yazdırmıştır. 23 Ekim 1931 tarihli mektubunda bu sıkıntıya değinmiş ve -adres muhtemelen okunaklı yazılmadığı için- mektubunun kaybolduğundan dert yanmıştır. Mektuptan anlaşıldığına göre yakın zamanda Kemaleddin Efendi'nin babasının şiirlerini ondan isteyen İbnülemin son mektubunda da dedesi Ömer Naîmî Efendi'nin (ö. 1299/1882) şiirlerini istemiş, o da dedesinin Türkçe şiirinin pek bulunmadığını söyleyerek onun bir mısra ve beytini göndermiştir.

Müzmin şeker ve göz hastası olan Kemaleddin Efendi 1932'nin ilk aylarından itibaren damar sertliği rahatsızlığına da yakalanmış, bunu mesane kanserinin en önemli belirtisi sayılan idrarda kanama izlemiştir.¹² Sürekli yakan ve kaşıtan bir öksürük (gıcık), şiddetli titremeler, vücudunun değişen sıcaklık değerleri ve kalp çarpıntıları sebebiyle uyku düzeni bozulmuş; sağlığı, huzur ve rahatı büsbütün kaybolmuş, ölümü gözler hâle gelmiştir. 17 Aralık 1932'de gönderdiği cevâbi

⁷ Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 50 (Haziran 2016), s. 128.

⁸ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi, 2006, II, 139.

⁹ bk. Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", s. 101-102.

¹⁰ Bu ek mektupların bulunduğu dosyada yoktur.

¹¹ Kemaleddin Efendi bu risâleyi daha önce *el-Mülemma' şerhu'n-na'ti'l-murassa' bi'l-mücennesi'l-müsecca'* ismiyle neşretmiştir (İstanbul: Ahmed Kâmil ve Şeriki Matbaası, 1927, 20 sayfa). Teferruatlı bilgi ve mukâyeseli neşir için bk. Ahmet Karataş, "Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Mülemma' şerhu'n-na'ti'l-murassa'* Adlı Arapça Risâlesinin Tercüme ve Şerhi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 37 (Ocak-Haziran 2016), s. 147-197.

¹² aş. bk. 17 Kânûn-ı Evvel 1932 tarihli mektup.

mektupta “*İstirâhat-i yevmim mikdâr-ı nevmim ile mütenâsibdir. O da âdetâ muhâl râddesindedir.*” diyerek çektiği uykusuzluğu dile getirmiş, mektuba ilâveten gönderdiği şiirlerin ikisinde bozulan sıhhatini hikâye etmiştir.

*Gece gündüz evimde ferd oldum
Pek acîb mübtelâ-yı derd oldum*

*İki zıd bende ictimâ’ etdi
Aynı bir hâlde hârr ü serd oldum*

*Dışarısı vücûdumun yanıyor
İçeriden zebûn-ı berd oldum*

şeklindeki mısralar ıztırâbını gözler önüne sermektedir.

Kemaleddin Efendi şiirlerinden beşini mektuba ilişirmiştir. Bunların ilki hemşehrisi, “*Harput’un sinesinden çıkan berrak su*”¹³ doktor Abdullah Cevdet’in ölümü (29 Kasım 1932) sebebiyle kaleme aldığı tarih manzûmesidir. Hollandalı şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy’nin (ö. 1883) Hz. Peygamber’i marazî (patolojik) bir vak’a olarak gören *Essai sur l’histoire de l’Islamisme* adlı eserini *Tarih-i İslâmiyet* başlığıyla tercüme ve neşretmesi ve eserin ön tarafına eklediği “İfâde-i Mütercim” kısmındaki bazı düşünceleri sebebiyle şiddetli tenkidlere maruz kalıp “dinsiz”likle ithâm edilen Abdullah Cevdet çıkardığı *İctihâd* mecmuasında yayımlanan İslâm aleyhindeki yazılar sebebiyle de büyük tepki toplamıştır. Abdullah Cevdet ayrıca materyalist ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarındaki ideolojisinin fikrî temellerini oluşturan düşünceleri yüzünden de tartışmaların odağında yer almış, na’şî musalla taşında yatarken bile cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı meselesiyle münâkaşa konusu olmuştur.¹⁴

Kemaleddin Efendi onun ölümü üzerine yazdığı şiire “*Bâis-i mağfîret bir nev’ zahr-ı âhiret*” şeklindeki müsâmâhalı mısra başlık olarak koymuşken beyitlerde ona âdetâ ateş püskürmektedir. “Fesadı çok *İctihâd* mecmuasının nâşiri, din hâini Abdullah Cevdet Allah’a şükür geberip cehenneme gitti. Çok elem verici, katmerli bir derde ulaşsın. Bu kâfir adam mizâcen (fıtraten) Hz. Peygamber’e düşmandı. Onun hakkında çok büyük yalanlar yazıyordu. İkinci Ebû Cehil idi, şimdi ona yakın oldu. Allah bilir bu, cehennemin dibini bile kirletir. Geberince onun tam tarihini şöyle söyledim Kemâl! Abdullah Cevdet cehennem meclisine girdi!” şeklinde nesre çevirebileceğimiz söz konusu manzûmesinden sonra yazdığı

*Şübhesizdir şübhesizdir şübhesiz
Kâfirin afvına imkân vermeyiz*

beytiyle de kıyâmette onun aleyhine şâhitlik yapacağını belirterek kızgınlığını perçinlemektedir.

TBMM III. Dönem Diyarbakır milletvekillerinden Gaziantep’li İshak Re’fet Bey [Işıttan, ö. 1946] Elaziz’de maârif müfettişi iken Kemaleddin Efendi’nin

*Cân âleminde bir cevelân etmek isterim
Ben lâ-mekânda tayy-ı mekân etmek isterim*

¹³ Mazhar Osman [Usman], “Abdullah Cevdet’in Tabutu Önünde”, *İctihad*, sy. 358 (Aralık 1932), s. 5875.

¹⁴ bk. M. Şükrü Hanioglu, “Abdullah Cevdet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, I, 90-93.

Bîzâr u bî-huzûrum îlâhî zamâned

Dergâh-ı izzetinde figân etmek isterim

şeklindeki kıt'asını¹⁵ beğenmiş ve yaptığı ilâvelerle onu gazel hâline dönüştürerek Kemaleddin Efendi'ye sunmuştur.¹⁶ Kemaleddin Efendi de gazeli tahmîs etmiş, *Son Asır Türk Şairleri*'nde yayımlaması için İbnülemin'e vermek üzere tercüme-i hâlini yazarken bunu da eklemek istemiş ama kaybettiğinden gönderememiştir.¹⁷ Bilâhere evrâkı arasında bulunduğu mektuba ilişirmiştir.

Kemaleddin Efendi'nin üçüncü şiiri "hastalığının şâhidi" olduğunu söylediği "gecelerde" redifli ilâhidir. Tespitimize göre şiir Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın (ö. 1194/1780)

Ey dâde nedür uyku gel uyan gecelerde

Kevkeblerün et seyrünü seyrân gecelerde

matla'lı nutkuna nazîredir.¹⁸ Kemaleddin Efendi nazîresinde kuşların bile zikrettiği gecelerde insana ağır uykunun yakışmadığını vurgulayarak Hakk'a dönmesini öğütlemekte, yitip giden ömrünün hesabını yapmasını, pişman olup feryâd ü figân ile yanmasını, işlediği günâhlara samimiyetle tevbe etmesini, O'nun rahmetinin indiği bu vakitlerin kıymetini bilmesini ve fırsatı kaçırmamasını istemektedir. Ona göre insan "hayvan gibi yatmakla" Allah'tan uzaklaşır, vuslat ise ancak uyanırken mümkündür.

Kemaleddin Efendi mektubundaki son iki şiirde yukarıda da değindiğimiz gibi hastalığının seyrini ele almakta, "ahvâl-i bîmârâne" sini resmetmektedir.

7 Şubat 1933 tarihli cevâbî mektup teşekkür ve Ramazan bayramı tebriği mahiyetindedir. 17 Ekim 1933 tarihli mektupta ise iyice ağırlaşan hastalığından, tedavi maksadıyla geldiği İstanbul'da İbnülemin'i görememesi sebebiyle duyduğu üzüntüden bahsederek özür dilemektedir. Öte yandan İstanbul'a geldiğinden haberi olan İbnülemin'den kendisini ziyâret etmesini beklediğini, görüşmemenin üzüntüsünü katmerlediğini söylemektedir.

19 Kasım 1933 tarihli mektup da yine cevap niteliğindedir. Kemaleddin Efendi İbnülemin'in yolladığı bir na't münâsebetiyle şâir sahâbi Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680?) bir kıt'asını, babasının Arapça bir tahmisini ve 17. asır Mısır ulemâsından İbrâhim Lekânî'nin bir na'tini mektuba ekleyip göndermiştir. Bu ilâveler ve mektubuna kaydettiği şu cümlelerden onun ağır hastalıkları sürecinde söz konusu na'tlerden şifâ umduğunu, onları okuyarak teselli bulunduğunu anlıyoruz: "... *câlib-i Gufrân, mûcib-i azîm-i şükrân bulunan na't-i şerîf-i garrâ fâl-i hayr addedilerek derd-i elimime ma'nevî ve kavî bir devâ olur ümniyesiyle bendenizi nasıl mazhar-ı mesâr-ı bî-intihâ etdiğini arz u*

¹⁵ bk. Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", s. 119.

¹⁶ Bir zamanlar klasik tarzda da şiirler yazan İshak Re'fet Bey, mebuslukla beraber bundan tamamen vazgeçmiş, dilin sadeleştirilmesi gerektiğini düşünenler arasına katılmış, TDK kurucu üyeliği esnasında yazdığı *Dil Kavgası, Ana Dilden Derlemeler, Türkçe İçin Bir Konferans* gibi eserler ve yaptığı çeşitli konuşmalarla "arı dil" in ateşli savunucusu olmuştur. (bk. Eren Aksu, *İshak Refet İşıtman [Hayatı-Sanatı-Eserleri]*, yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 80-105.)

¹⁷ Kemaleddin Efendi'nin bu terceme-i hâl dosyası İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Bölümü kataloguna *Divânçe* adıyla kaydedilmiş olan şiir defterine eklenmiştir (nr. 3125). Bu defter terceme-i hâl dosyasıyla beraber tarafımızdan yayıma hazır hale getirilmiştir.

¹⁸ bk. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Divân-ı İlâhiyât* (haz. M. Kayahan Özgül), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 328-329.

beyân edemem... Evsâf-ı cemîle-i Hazret-i Mustafâ inşâallahu Te'âlâ vesâtet ü delâlet-i hayrhâhâneleriyle hastalığıma devâ-bahş-ı rûhânî ve şifâ olacağı şübhesizdir."

Kemaleddin Efendi'nin İbnülemin Koleksiyonunda ulaşabildiğimiz son mektubu 25 Nisan 1935 târihlidir. Mektup, annesi Hamide Nergis Hanım'ın vefâtı sebebiyle (14 Nisan 1935)¹⁹ İbnülemin'e yazılmış bir taziyenâmedir. Kemaleddin Efendi mektupta ayrıca sıhhatinin iyice bozulduğundan bahisle tedâvi maksadıyla Elaziz Memleket Hastanesi'nin hâzık tabiblerinden Tahsin Bey'e [Soylu, ö. ?] gittiğini belirtmektedir. Mektupta yaklaşık dokuz ay sonra vefât edecek olan Kemaleddin Efendi'nin ölüm karşısındaki teslimiyetini gösteren his ve düşüncelerini okumak mümkündür. "İş bizim elimizde değildir, hüküm Allah'ındır. Kadere teslimiyet dışında bir şey fayda vermez." mânâsına gelen Arapça bir beyti naklettikten sonra, ölümü herkesin üzerinden geçmeye mahkûm ve mecbur olduğu bir köprü (merdiven) gibi gördüğünü söyleyen Kemaleddin Efendi mektubunu Nâbî'nin "Dünya sarayı her ne kadar çok süslü eve benzemekteyse de kitâbelerinde 'Oradaki her varlık fânidir.' âyeti (er-Rahmân 55/26) yazılıdır. Yeryüzü meşakkat yeri, zaman belâ mahallidir. Vücut nakşının içinde bulunduğu şartlar ve durumlar nihâyet böyledir." anlamındaki şu kıt'asıyla bitirmektedir:

*Eğërçi hâne-i pür-nakşdur sarây-ı cihân
Velî kitâbeleri "Küllü men aleyhâ fân"
Zemîn mahall-i anâdur zamân mekân-ı belâ
Vücûd nakşına ancak budur zemîn ü zamân*

Mektupların transliterasyonuna geçmeden önce gerek İbnülemin'in gerekse Kemaleddin Efendi'nin gençlik dönemlerinde birbirlerine gönderdikleri mektuplarda Osmanlı'daki münşeât geleneğini takliden sanatlı bir üslubu tercih ettiklerini, ihtiyarlıklarında ise sade ve doğrudan merâmlarını anlattıkları bir dil kullandıklarını belirtmek isteriz.²⁰

2) Kemaleddin Efendi'nin Mektupları

-1-

Hüve

Huzûr-ı âlî-i sa'âdetlerine

Arz-ı dâ'iyânemdir.

Hâk-pâ-yı edibâne-i mün'imânelerine bilhâssa selâm ve ihtirâmât-ı fâika takdîm ve da'avât-ı muvaffakiyet ve devâm-ı âfiyet-i sa'âdetleri tekrâriyle tezyîn-i lisân-ı ta'zîm eylerim. Çokdan beri iltifât-ı bâ'is-i ecell-i mübâhât-ı aliyyenizden mahrûm bulunduğum ma'lûmdur. İstanbul'da ma'lûl bir hâlde az bir zamânda şeref-mazhar olduğum lezzet-i telâkî zâika-i cân ü cenânımda hâlâ hüküm-fermâ ve bâkî iken takdîm-i arızadaki kusûrum kâbil-i inkâr değildir. Ma'a hâzâ ahîren makâm-ı âlî ve bütün âlemden bî-haber ve halka karşı değil, mücerred Cenâb-ı Hâlık'a karşı vukû bulan kusûr-ı gayr-ı mahsûr-ı âcizânem hasebiyle dürlü dürlü felâkete ma'rûz kalarak acınacak ve muhtâc-ı tesellî

¹⁹ İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, IV, 2147.

²⁰ İbnülemin'in Kemaleddin Efendi'ye 1930'larda gönderdiği mektuplar elimizde yoktur, ancak onun diğer dostlarına gönderdiklerinden üslubundaki sadeliği görme imkânına sahibiz. (bk. Abdullah Uçman, "İbnülemin Mahmud Kemal Rızâ Tefvik Mektuplaşması", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy. 171 [43/3] [Temmuz 2014], s. 49-53.)

bir hâlde zîr ü zeber olduğum nazar-ı i'tibâre alınırsa bu hususdaki büyük kusûrumun afv-ı kerîmâneye mazhar olacağına ümîdim vâsık u ber-kemâldir. Şimdi büsbütün münhedim ve harâb bulunan medrese-i mukaddesemizde sâye-i veliyyü'n-ni'amîde usûl-ı ma'rûfesi üzere ikmâl-i [s. 2] tahsîl-i ulûm edip icâzet-i ilmiyye almış ve muahharan dahi bidâyeti yine bir nev' ihtiyârî ve nihâyeti bütün ıztırârî olarak Ankara Hukuk Mektebi'nden de me'zûn olup staj görmek üzere Sandıklı kazâsında müdde'î-i umûmî bulunmuş olan mahdûm-ı bendeleri Naîmî'den geçenlerde aldığım bir mektup hasbe'l-kader Hacı Hüseyin Vassâf Bey merhûmun irtihâlini ihbâr etmekle bendenizi son derece mahzûn ve mekrûb etdi. *Rahmetullâhi aleyhi rahmeten vâsia*.²¹ Binâen'aleyh sâhib-i kemâl ve sâlihu'l-a'mâl olan mûmâileyhin hakîkaten âlem-i irfân ve ehl-i îmân için zâyî'ât-ı azîme ve müessifeden bulunan bu ziyâ'-ı ebedî ve üfûlünün en ziyâde vâkîf-ı ahvâl, mukaddir-i ehl-i fazl u kemâl olan efendimizde te'sîr-i azîm hâsıl edeceğini düşündüm. Ne yapalım, hükm-i kader böyle imiş. Hemân Cenâb-ı Rahmân merhûmu mazhar-ı cemâl ü cinân ve zât-ı sa'âdetlerini de âfiyet-i kâmileye nâiliyetle dünyevî uhrevî şâdân ü kâmrân eylemesi da'avât-ı mahsûsasını ma'rız-ı ta'ziyetde tekrâr eyliyorum.

حُكْمُ الْمَنِيَّةِ فِي الْبَرِيَّةِ جَارِي ... مَا هَذِهِ الدُّنْيَا بِدَارٍ قَرَارٍ²²

Müftehir-i dâimîsi bulunduğum teveccühât-ı veliyyü'n-ni'amîlerinin ibkâ buyurulması istihâmıyla hatm-i kelâm eylerim efendim hazretleri. Ol bâbda.

17 Mart 930 Harput'da.

Sâbık El'azîz Vilâyeti Müftîsi Kemâleddîn

-2-

Hüve

Arz-ı dâ'iyânemdir.

Lehül-hamd ehass-ı âmâlîm olan âfiyet-i edîbânelerini tebşîr ve gönlümü envâr-ı mesâr-ı bî-şümâr ile tenvîr eden 23 Eylül 31 târihli emirnâme-i sa'âdetleri bir gün evvel zîver-i dest-i mübâhât ü tekrim, bâ'is-i inşirâh u şâdî-i azîm oldu. Emr-i edîbâne ve ârifânelerine imtisâlen hemân peder efendi merhûmun âsâr-ı manzûmesinden mücerred müte'addid müntehab minh olmak için bir kısım eş'ârı leffen takdîm kılındı.

Adem-i tefahhus husûsundaki terâhî-i yârân mahzâ tevki-i tasdikâtdan mütevellid olduğu şübhesiz ve nümâyândır. Ma'a hâzâ bendeniz bütün ihmâl de etmemişdim. Çünkü takrîben bundan iki üç ay evvel bir arıza takdîm etmiş ve teberrüken Aliyyü'l-Kârî âsârından *Mülemma'* ünvanı altında ba'zı izâhâtı ile berâber gâyet [s. 2] belîğ bir salavât-ı şerîfe de leff eylemişdim. Şimdiye kadar vüsûlü haberine nâil olamadığımdan müte'accib ve muztarib oluyor ve fakat emsâli mesbûk olduğu üzere hasbe'l-mevsim sayfıyyede bulunduğunuz bir zamâna musâdif olduğuna zâhib olarak emirnâme-i cevâbîsine sonbaharın sonunda mazhar olabilirim diye mütesellî bulunuyordum. Şu hâlde henüz alınmadığı anlaşıldığından lütfen encümenden ve nâm-ı sa'âdetlerine olan

²¹ "Allah'ın engin rahmeti onun üzerine olsun." mânâsına gelen bir niyâz cümlesidir.

²² "Dünyada ölümün hükmü geçer. Burası ebediyyen kalınacak bir yer değildir." anlamına gelen bu beyit Abbâsi dönemi şâirlerinden Ebû'l-Hasan Ali et-Tihâmî'nin bir mersiyesinden alınmıştır. (Bilgi, kaynak ve değerlendirmeler için bk. Yahya Suzan, "Ebu'l-Hasan et-Tihâmî ve Ünlü Mersiyesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/18 [2017/3], s. 152-166.)

muharrerâtın iblâğ ve îsâl edilmekte olduğu mevâkı'dan taharrî ve tahkik buyurulmasını istihâm ve ihtirâmât-ı fâika takdîmiyle hatm-i kelâm eylerim efendim hazretleri.

3 Teşrîn-i Evvel [Ekim] [19]31
ed-Dâ'î Sâbık El'azîz müftîsi Kemâl

-3-

Hüve

Ma'rûz-ı dâ'iyânemdir.

Înâyeten ihsân buyurulan cevâbnâme-i sa'âdetleri şeref-vâsıl ve bi't-tab' mübâhât ve meserrât-ı kesîre hâsıl oldu. Lutf-ı iltifâta ibrâz-ı eser-i teveccühâta dâimâ müteşekkirim. Arîza-i sâbıkamın ma'a-melfû[fâ]tihâ zıyâına teessüf etdim. Muharrerât-ı âcizânemin zarfları şimdi bi'l-mecbûriyye ellere, ecnebî ellere yazdırıldığı cihetle ihtimâl ki o arızamın üstü okunaklı yazılmamış olmasından merâkizden bir merkezde mektûb kaybolmuşdur. Yoksa arızalarımın cevâbsız kalmayacağı bendenizde ma'lûm ve muhakkaktır.

Cedd-i merhûmun evvelce takdîm ettiğim kasîde-i Arabiyyesinden²³ ve bir de Hicâz târihi manzûmesinden²⁴ başka Türkçe başlıca eş'arı yokdur. Yeniçeriler tarafından bin iki yüz otuz

²³ Bu kasîde Ömer Naîmî Efendi'nin Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'e (ö. 1275/ 1859) yazdığı 10 fasıllık Arapça medhiyye olmalıdır. Kemaleddin Efendi bu kasîdeyi kendi yazdığı *Hadîs-i Erbaîn Risâlesi* ile birlikte İbnülemin'e göndermiştir.

قَفِي يَا سَعَادُ وَاشْفِينِي بِكَلِمَةٍ ... إِذِ الْجِسْمُ قَدْ ذَابَ وَخَابَ بِفِرْقَةٍ

beytiyle başlayan kasidenin İbnülemin'deki nüshasında başlık bulunmamakla birlikte Ömer Naîmî Efendi'nin her bir faslı "dürr" diye tavsif etmesinden hareketle kasîdeye *Dürer* diyebiliriz. Nitekim kasîde de içinde bu kelimenin geçtiği aşağıdaki beyitle bitmektedir:

فَخُذْ لِي عَشْرَ دُرٍّ مِنْهُ أَرَى فَعَلَّ لَهُ ... فَهِيَ دُرٌّ قَدْ جَاءَ فِي حُسْنِ حِكْمَةٍ

(bk. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3059, vr. 15^b-22^a. Kasidenin yer aldığı defterin ilk sayfasında İbnülemin Kütüphanesi âdiyet mührü olmasına rağmen defter koleksiyon dışında bırakılıp Türkçe Yazmalar Bölümü'ne 10509 demirbaş numarasıyla kaydedilmiştir. Kemaleddin Efendi'nin *Rekâik: Hadîs-i Erbaîn Risâlesi* defterin baş kısmındadır. Kasîde bu risâlenin devamı addedildiğinden olsa gerek kayıtlara girmemiştir.)

²⁴ Kemaleddin Efendi'nin bundan kastı babası Abdülhamid Hamdi Efendi'nin hacca gitmesi vesilesiyle Ömer Naîmî Efendi'nin yazdığı aşağıdaki tarih manzumesidir. Kemaleddin Efendi bunu İbnülemin'e yolladığı şiir ve terceme-i hâl defterinin ilk sayfasına "*Maḥdûm-ı âlîleri peder efendi merhûm Hicâz'a gitdiği sene cedd-i muhteremin imlâ etdirdiği manzûme-i târihiyye*" notuyla kaydetmiştir. Bu şiir onun kitapları arasında bulunan bir mecmuada da kayıtlıdır. Kemaleddin Efendi'nin yukarıdaki notta "yazdığı" yerine "imlâ etdirdiği" demesinin sebebi Ömer Naîmî Efendi'nin o tarihlerde katarakt sebebiyle gözlerini kaybetmiş olmasıdır.

Târih-i Hacc-ı Abdülhamid Efendi

Verdi Hudâ Abdülhamid Hamdi Efendi'ye kemâl

Hacc etmeği farz eyledi emrine etdi imtisâl

Yüz sürdü hâk-i Taybe'ye ol hâk-i pâk-i türbeye

Kıldı muhabbet Ravza'ya dökdi gözünden eşk-i âl

Azm etdi tâ Beytü'l-Harâm ihrâma etdi ihtirâm

Asl-ı tavâf etdi merâm kıldı mukadder Zü'l-celâl

Cümle menâsik bi't-tamâm hatm oldu ber vefk-ı merâm

Feth oldu çün Bâbü's-selâm etsin kabûl ol lâ yezâl

dokuzda [m. 1824] şehid edilen Ayntâb ulemâsı hakkında da yine Arabî bir manzûme-i târîhiye vardır.²⁵ Merhûmun ekser âsâr-ı edebîyyesi rümûz ve latîfeli ba'zı mısra' ve müfredâtıdır. Meselâ müftülüğü zamânında gâyet yakışıklı bir delikanlı bir kuzu getirerek “Müftü Efendi! Bu kurbân olur mu?” demiş, o da cevâben “Kuzu kurbân olamaz ben sana kurbân olayım” mısra'ını îrâd eylemiştir.²⁶ [s. 2] Bidâyet-i tahsîlimizde bendeniz için de her ders kitâbı yeni başlanıldıkda bir beyit söylerdi. Sabâvet hasebiyle hepsini zabt u hıfz edemedim. Bir kere bazı esmâ-ı mütenâsibenin ebced hesâbıyla yekdîgerine muvâfık olduğunu öğrederek bendenize hitâben demiş idi ki

Sa'y ü ilmin müttehiddir resm-i ta'dâdı Kemâl

*Sa'y kıl nâmın gibi kadrin dahi bula kemâl*²⁷

Rahmetullâhi aleyhi rahmeten vâsia.²⁸

Evvelce takdîm edilip de zâyi olan salavât-ı şerîfenin bir nüshası ile esmâ-i mütenâsibe-i mezkûre melfûdur.²⁹

Mahdûmlar dâmen-i sa'âdetinizi öperler. Na'imî bendeniz avukatdır. Karadaşı³⁰ Niksar'da [Tokat] icrâ memurudur. Zavallı Na'imî körbağırsak hastalığına dūçâr olmuş, yirmi beş gün yatmışdı. Bir buçuk ay sonra inşaallah ameliyat yaptırmak için İstanbul'a gelmeye mecbûrdur.

Hak haccını mebrûr ede hem sa'yini meşkûr ede

Ecr-i cezîl mevîr ede görmeye ömründe melâl

Kılsun hemân Rabb-ı Mecîd ikbâl ile bahtın sa'îd

Her gün ola ömri mezîd bed-hâhı olsun pâymâl

Böyle Na'imî söyledi târîhini zabt eyledi

Mahdûm efendi sa'y ile haccı edâ kıldı bu sâl

مخدوم افندی سعی ایله حجی ادا قلدی بو سال

1291 [1874]

(Kemaleddin Harputî, *Dîvânçe*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Blm., nr. 3125, vr. 1^a; *Mecmû'a*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr. nr. yok; nr. 00036, vr. nr. 143^a.)

²⁵ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde bulunan Efendigil âilesine ait kitap koleksiyonunun yazmaları üzerinde yaptığımız çalışmalar sırasında *Hâzâ Târîhu Şühedâi Ayıntâb Aleyhim Rahmetü'l-Meliki'l-Vehhâb li-Ömer en-Na'imî el-Harputî* başlıklı, 1239/ 1824 tarihli ve *مَعَ الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ ذِي الشَّانِ ... مَعَ الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ ذِي الشَّانِ* matla'lı 37 beyitlik bu manzumeye ulaştık. Ancak makalemizin hacmini zorlamamak için bunu başka bir çalışmada ele almayı düşünüyoruz. Ömer Na'imî Efendi'nin Yeniçeriler tarafından öldürülen Antep ulemâsı hakkında tarih düşürmesinin sebebi kendisinin o sıralar talebe sıfatıyla orada bulunmasıdır. Ders halkasına katıldığı, Sunguroğlu'nun kaydına göre kendisinden icâzet aldığı Antep'in önde gelen âlimlerinden Küçük Hâfız Necib Efendi başta olmak üzere istifâde ettiği zevâtın katledilmeleri Ömer Na'imî Efendi üzerinde büyük tesir bırakmış, orayı terkedip tahsilinin devâmı için Kayseri'ye gitmiştir. (İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959, II, 149.)

²⁶ Elazığ'da sevgi ve şefkat ifade eden, “yavrucuğum, cânım” gibi kelimeler yerine kullanılan “Ben sana kurban olayım, hayran olurum, kurban olurum, hayran, kurban” gibi tâbirler hâlâ yaygındır. Binâenaleyh, Ömer Na'imî Efendi “kurban” kelimesini bu mahallî kullanımı da göz önünde bulundurarak tevriyeli bir şekilde söylemiştir.

²⁷ Beytin ilk mısra'ında “sa'y” ve “ilm” kelimelerinin ebced karşılığının aynı rakama (140) tekâbül ettiğine işaret vardır. İkinci mısra'daki “nâm” ve “kemâl” kelimelerinin her biri de 91 sayısına tekâbül etmektedir.

²⁸ “Allah'ın engin rahmeti onun üzerine olsun.” mânâsına gelen bir niyâz cümlesidir.

²⁹ Kemaleddin Efendi'nin *Salavât-ı şerîfe*'den kasdı Aliyyü'l-Kâri'nin *el-Mülemma*' risâlesidir. 25 Zilhicce 1349 (13 Mayıs 1931) istinsâh tarihli bu risâle mektuba eklenmiştir. Ancak bahsettiği ebced listesi yoktur.

³⁰ Abdülhamid Hamdî Bey (Erdem, ö. 1983).

Cenâb-ı Hak muvaffak etsin, âmin. O sırada mutlaka hâk-pâ-yı mün'imânelerine de yüz sürerler efendimiz hazretleri.

23 Teşrîn-i Evvel [Ekim] [19]31

Sâbık El'azîz müftîsi Kemâl

-4-

Hüve

Huzûr-ı âlî-i sa'âdetlerine

Arz-ı dâ'iyânemdir

Mücerred istifsâr-ı hâtır-ı fakîr, tefakkud-i hâl-i abd-i pür-taksîr zımında bu kere lutfen ve keremen irsâl ü ihsân buyurulmuş olan 30 Teşrîn-i Sâni 1932 târihli lutfnâme-i sa'âdetleri şeref-vârid olarak âdetâ derdime şifâ, hasta gönlüme zevk u safâ bahş etmekle kalb-i dâ'iyânem hiss-i mesâr ü mübâhât-ı bî-gâyât ile doldu. Hakîkaten

Hoş o dem kim ser-i bâlînime dildâr gele

Pürsiş-i hâtır-ı bîmârım için yâr gele

sırrı bütün ma'nâsıyla hüveydâ oldu.³¹

Binâen'aleyh bu sûretle de mazhar olduğum nüvâziş-i bende-perverî ve iltifâta ve değerimin fevkinde olarak ibrâz buyurduğunuz hüsn-i zan ve eser-i teveccühâta karşı şükran-ı azîm takdîm ederim.

Zâten yedi beyitten ibâret olup kevâkib-i seb' seyyâre kadar parlak ve pîrâye-bahş-ı sahâif-i müntehabât ü evrâk olan nazîre-i garrânız üç yüz yirmi üç senesinden [m. 1907] beri hâfıza-i fakîrânemi tezyîn eden âsar-ı hikmet-nisâr-ı edîbâneniz cümlesindedir. [s. 2] Bu cihetle hattâ

O hoş nazîrenizi bahş-ı rûh etmek için

*Simâh-ı cismime vârid hitâba benzedirim*³²

Evet, li-hikmetin on aydan beri tasallub-ı şerâin³³ denilen müdhiş, pek müz'ic bir hastalığa dûçâr olarak son derece muztaribim. Buradaki etibbânın, en doğrusu mütetabbiblerin tedâvisinden istifâde edemedim. İstanbul'a gelmeyi de beceremedim. Tafsîl-i ahvâlîm sudâ'ı mûcib olur. Hastalık

³¹ Kemaleddin Efendi'nin oğlu Ömer Naimî Bey'in Prof. Dr. Süleyman Ateş'e anlattığına göre babası Kemaleddin Efendi bu beyti bilhassa hastalandığı dönemlerde sık tekrar eder ve kendisini ziyârete gelenlere okurmuş. (bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 [Aralık 2015], s. 109-110.)

³² Kemaleddin Efendi'nin bahsettiği nazîre İbnülemin'in Mustafa Sâlih Reşid Âkif Paşa'nın (ö. 1920) "*Fürûğ-ı mîhr ü mehi hep serâba benzedirim/ Bütün güzâriş-i ahd-ı şebâba benzedirim*" matla'lı gazeline yazdığı yedi beyitlik "*Hitâb-ı lutfunu yârîn itâba benzedirim/ Safâ-yı âlem-i aşkı azâba benzedirim*" matla'lı manzumudur. İbnülemin bunu 30 Nisan 1323/ 13 Mayıs 1907'de yazmıştır (İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri* 4: 2181). Nitekim Kemaleddin Efendi de yukarıda bu tarihi hatırlatmakta, yazdığı beyitle de söz konusu nazîreye işaret etmektedir. Kemaleddin Efendi'nin bundan bahsetmesinin sebebi İbnülemin'in gönderdiği cevabî mektupta muhtemelen bunu yazmış olmasıdır. (Reşid Âkif Paşa'nın 1320/1904'te Sivas vâlisiyken yazdığı bu gazel meşhur olmuş, İbnülemin dışında Ali Emîri, Ahmed Remzî [Akyürek], Kazancızâde Emin Edîb gibi birçok zât tarafından tanzîr ve tahmîs edilmiştir. (bk. *Târih ve Edebiyat Mecmûası*, sy. 10 [31 Kânûn-ı Evvel 1334], s. 184-188; *Târih ve Edebiyat Mecmûası*, sy. 27 [31 Mayıs 1336], s. 736-737; Alim Yıldız, *Kazancızâde Emin Edib: Hayatı Şiirleri*, Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015, s. 162-164.)

³³ Damar sertleşmesi.

hülyâsıyla yazdığım leffen takdîm etdiğim sözler bir dereceye kadar mu'arrif ve musavvir olur zannındayım.

İstirâhat-i yevmim mikdâr-ı nevmim ile mütenâsibdir. O da âdetâ muhâl râddesindedir. İdrârın mütemâdiyen kanlı cereyânı ve vücûdda kalmış olan cüz'î bir kanın başımı yadığa koyup da uykuya daldığım bir sırada kalbe hücum ve sereyânı hemân beni uyandırır. Bütün urûk ve a'sâb ta'bir-i mahallîce "gıcık" denilen bir fenâlığa ma'rûz kalarak dûçâr-ı elem ü ıztırâb oluyor. Vücûdun her noktasında şiddetli ra'şeler hükümfermâ olmağla umûmen a'zâ aynı hâlde hâr ü bârid ârızâlar altında sâatlerce titriyor. Mûte'âkıben ıztırârî vukû'a gelen helecân-ı kalb hâb u râhatı büsbütün selb ediyor. *Elhamdülillâhi alâ külli hâl.*³⁴

İşte şu sûretle imrâr-ı evkât, intizâr-ı hâdimü'l-lezzât etmekde olduğumdan du'â-yı âlînize muhtâcım. [s. 3] Sabırsızlıkla intizâr etmekde olduğum yeni eser-i bihter-i edîbânenizin birinci, ikinci, üçüncü cildleri intişâr edildiği mesmû'-ı dâ'iyânem oldu. Hemân celb etmek için eserin ism ü fiyatını ve tab' eden matbaanın adresini lutfen emr ü iş'âr buyurmalarını şiddetle intizâr uistirhâm³⁵ ve müftehir-i ebedîsi bulunduğum teveccühât-ı müstelzimü'l-inâyât-ı mün'imânelerinin fark-ı mübâhât-ı dâ'iyânemden kaldırılmaması niyâz u tazarru'âtıyla hatm-i kelâm eylerim efendim hazretleri.

17 Kânûn-ı Evvel 32

Sâbık El'azîz müftîsi Kemâleddin

Mehâdîm-i âcizî bendeleri mübârek elinizi öperler efendim.

[Ek:]

Hüve

*Bâ'is-i mağfiret bir nev' zahr-ı âhiret
Ya'ni manzûme-i târîh-i Abdullah Cevdet:*

*İctihâd-ı pür-fesâdın nâşiri ma'hûd hekîm
Ya'nî Abdullah Cevdet hâin-i dîn ü leîm*

*Hamdülillâh geberip gitdi bu yılda dûzaha
Olsun ez'âf-ı muzâ'af vâsıl-ı derd-i elîm*

*Hazret-i Peygamber'e düşmendi kâfir fitraten
Yazıyordu hakk-ı âlîsinde çok kizb-i azîm*

*Sânî-i Bû Cehl idi şimdi karîn oldu ona
Ka'r-ı gayyâyı edip telvîs Allâh alîm*

³⁴ "Her hâl için Allah'a hamd olsun."

³⁵ Kemaletdin Efendi'nin İbnülemin'in ilk üç fasikülü 1930'da İstanbul'da Orhaniye Matbaası'nda yayımlanan *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinden bahsettiğini zannediyoruz. Türk Tarih Encümeni Külliyyatından çıkan bu fasiküllerin devamı Encümen'in lağvedilmesi sebebiyle gelmemiş, eserin yeniden basımı ancak 1938'de devrin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ve mebus Hakkı Tarık Us sayesinde mümkün olabilmıştır.

*Mürd olunca söyledim târîh-i tâmını Kemâl
Oldu Abdullah Cevdet dâhil-i bezm-i cahîm*

1351 [1932]

“اولدى عبدالله جودت داخل بزم جحيم”

***

*Şübhesizdir şübhesizdir şübhesiz
Kâfirin afvına imkân vermeyiz*

***

Hüve

Sâbık Diyârbekir Meb'ûsu İshak Re'fet Bey “*Cân âleminde bir cevelân etmek isterim*” kıt'asını³⁶ vilâyetimizde ma'ârif müfettişi iken bendenizden almış bir gazel hâline ifrâğ etmişti. Dâ'iniz de onu âcizâne tahmîs etdiğimi ve terceme-i ahvâlimi takdîm eylediğim sırada bulamadığımı arz eylemişdim. Evrâk-ı fakîrânem meyânında bu kere tesâdüf etdiğimden mücerred manzûr-ı edîbâne-i sa'âdetleri olmak üzere onu da buraya yazıyorum:

Esrâr-ı kalbi sanma beyân etmek isterim

Benden de mümkün olsa nihân etmek isterim

Sahrâ-yı rûha sarf-ı anân etmek isterim

Cân âleminde bir cevelân etmek isterim

Ben lâ-mekânda tayy-ı mekân etmek isterim [s. 2]

Mâdâm ki bir gün ayrılacak rûh ile beden

Avdet eder mi bir de cihânı koyup giden

Bâb-ı murâdı âleme sensin küşâd eden

Bizâr u bî-huzûrum İlâhî zamânedden

Dergâh-ı izzetinde figân etmek isterim

Hüsnün beni ki etdi sivâdan bütün ganî

Külhanla şimdi bir görürüm cümle gülşeni

Külliyetimle sevmiş iken münhasır seni

Bin bir belâya eyledin âmacgâh beni

Derd-i nihânı artık ayân etmek isterim

Nakş-ı sivâda söndü hayât oldu hep tebâh

Şâyân olur anınçün edersem figân u âh

³⁶ Kıt'a için bk. “Kemaleddin Efendi'nin Mektuplarının Muhtevâsı”.

*Yâ Rab değil mi dergehin âsîlere penâh
Renkler ü nûrlar birer cilvendir ey İlâh
Her tîğ-i cilveni alup kan etmek isterim*

*Dehrin hemîşe çekmedeyim hüzn ü yasını
Nâbûd kılma lâzım olmuş iken itibâsını
Kalbimin izâle eylemedim kir ü pâsını
Giydim melâmetin ebediyet libâsını
Yahşî adam var ise yaman etmek isterim*

*Zevk u safâ-yı dehri gören bir çiçek gibi
Ezhâr içinde zîb-i çemen bir çiçek gibi
Elden ele sevimli gezen bir çiçek gibi
Vuslat bağından ayrı düşen bir çiçek gibi
Sermâye-i vefâyı ziyân etmek isterim*

*Gaflet bisâtını tayy et **Kemâl** kalk
Âgâh olup da dikkat ile kâinâta bak
Her şey verir sana ibret yakın uzak
İshak yeter şu güft ü şinîdi bırak bırak
Bülbül isem de kat'-ı zebân etmek isterim [s. 3]³⁷*

***

Hüve

Bu da hastalığımın güvâhı, müzekkir bir ilâhi:

*Ağyâr ile geçdi günün utan gecelerde
Uykuyu bırak Hakk'a dön uyan gecelerde
İnsâna yakışmaz bu kadar hâb-ı girânî
Zikretmekde iken zümre-i mürgân gecelerde
Fevt etme sakın fırsatı ki nâzil olurmuş
Her vakt-i seher rahmet-i Rahmân gecelerde
İsyâna nedâmet demidir topla şuûrun*

³⁷ Bu şiir Kemalettin Efendi'nin çocukları Ömer Naîmi ve Abdülhamid Beylerin Şark İstiklâl Mahkemesince el konulan defterlerinde de kayıtlıdır. (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0045-46; IM_T12_K067_D610-2_G046_0027-28.)

Ol işlediğin cürme pişmân gecelerde

*Eyvâh telef oldu bütün ömr-i azîzin
İhlâs ile kıl tevbe-i isyân gecelerde*

*Bir kere düşün işlediğin ism ü günâhı
Feryâd ü figân eyleyerek yan gecelerde*

*Hayvân gibi yatmakla Kemâl dûr kalırsın
Allah'a bulur vuslatı insân gecelerde [s. 4]*

***

Ahvâl-i bîmârânemi musavvir bir manzûme ve gazel:

*Anladılmaz kimseye künhiyle ma'nâ-yı gıcık
Görmemiş fennen dahi halli mu'ammâ-yı gıcık*

*Ben nasıl vasfeyleyem bilmem o müz'ic illeti
Hiç bir derde makîs olmaz takâzâ-yı gıcık*

*Ân-ı vâhidde bürûdetle harâret bahş eder
Sâbit olur iki şâhid ile da'vâ-yı gıcık*

*Hâr u bârid iki te'sîr ile hâbı selb edip
Âdemi ihlâk eder tazyîk u ilcâ-yı gıcık*

*Çekdiğim zahmetleri gel gör beni ma'zûr tut
Mübtelâsı etmemek kâbil mi şekvâ-yı gıcık*

*Denilir ta'rîf için ancak "urûk-ı dârîbe"³⁸
Başka ta'bîr altına girmez hafâyâ-yı gıcık*

*Hadd ü resmi tâm olan şey'e kıyâs etme **Kemâl**
Şerh olunmaz kavî ile hâl-i kazâyâ-yı gıcık*

***

³⁸ [Kemaleddin Efendi:] وَمِنَ الْأَدْعِيَةِ الْمَأْتُورَةِ: سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، الرَّحْمَنِ، الْمَلِكِ الدَّيَّانِ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ مُسْكِنَ الْغُرُوقِ الصَّارِبَةِ، وَمُنِيمَ الْعُيُونِ السَّاهِرَةِ. “Tesirli duâlardandır: Mülkün hakiki sâhibi ve bütün noksanlıklardan münezze olan Allah'ın şânı yücedir. O Rahmân'dır, kuluna yaptıklarının karşılığını verendir. Allahım! Senden başka ilâh yoktur. Sen hızlı atan damarları sâkinleştiren, ağrıları giderensin. Ve sen uykusuz gözlere uyku bahşedensin.”

Kemaleddin Efendi bu duayı aşağıdaki rivâyetten almıştır:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “مَا مِنْ مَرِيضٍ، يَقُولُ: سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، الرَّحْمَنِ، الْمَلِكِ الدَّيَّانِ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ مُسْكِنَ الْغُرُوقِ الصَّارِبَةِ، وَمُنِيمَ الْعُيُونِ السَّاهِرَةِ، سَكِنَ غُرُوقِي الصَّارِبَةَ، وَنَوِّمَ عَيْنِي السَّاهِرَةَ، إِلَّا شَفَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.”

“Hazret-i Peygamber şöyle buyurmuştur: Hiçbir hasta yoktur ki ‘Mülkün hakiki sâhibi ve bütün noksanlıklardan münezze olan Allah'ın şânı yücedir. O Rahmân'dır, kuluna yaptıklarının karşılığını verendir. Allahım! Senden başka ilâh yoktur. Sen hızlı atan damarları sâkinleştiren, ağrıları giderensin. Ve sen uykusuz gözlerle uyku bahşedensin. Çarpan damarlarımı sâkinleştire, uykusuz gözlerimi dinlendir!’ desin de şânı yüce Allah ona şifâ vermesin.” (İbn Ebî'd-dünyâ, *Kitâbü'l-maraz ve'l-keffârât* [thk. Abdülvekîl en-Nedvî], Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1991, s. 197, nr. 256.)

Hüve

Gece gündüz evimde ferd oldum
Pek acîb mübtelâ-yı derd oldum

İki zıd bende ictimâ' etdi
Aynı bir hâlde hârr ü serd oldum

Dışarısı vücûdumun yanyıyor
İçeriden zebûn-ı berd oldum

Yatamam bî-mecâl hasta iken
Sanki sağlam vücûdlu merd oldum

Bir şey'e kalmamışsa da hevesim
Tîh-i aşk içre rehne-verd oldum

Meyl-i mahbûb gitmedi dilden
Kûy-ı dilberde kûçe-gerd oldum

Pûte-i aşk-ı yâr içinde **Kemâl**
Genc gibi ben de rû-yı zerd oldum

-5-

Hüve

لَمْ يَبْقَ غَيْرُكَ إِنْسَانٌ يَلَاذُ بِهِ ... فَلَا بَرَحَتْ لِعَيْنِ الدَّهْرِ إِنْسَانًا³⁹

Arz-ı dâ'iyânemdir

İntizârında bulunduğum 23 Kânûn-ı Sâni 933 târihli cevâbî emirnâme-i sa'âdetleri şeref-vârid olarak hasta gönlümü minnetdâr ü memnûn ve kısmen münderecâtı i'tibâriyle de bi't-tab' mahzûn etdi. Hemân âfiyet-i aliyyeleri dâim ve sa'âdet ü ikbâl-i âlîleri efzûn u kâim olması ed'iyye-i hayriyesi tekrâriyle tezyîn-i sîdk-ı lisân-ı husûsiyet eylerim. Tebrîk-i 'îd-i sa'îd hakkındaki nüvâziş ü iltifât-ı veliyyü'n-ni'amîlerine de ayrıca takdîm-i teşekkürât ederim.

'Îd-i ferhunde ber tû meymûn bâd
Rûzigâret heme hümayûn bâd
Câvidân der sâye-i hıfz-ı Hudâ
Âfitâb-ı devletet pâyende bâd⁴⁰ [s. 2]

³⁹ "Senden başka dostluğuna sığınılacak kimse kalmadı. Sen hâlâ zamanın gözbebeği kıymetinde bir zâtsın." anlamına gelen bu beyit çeşitli Arapça kaynaklarda İbrahim b. Osman b. Muhammed Ebu İshâk el-Gazzi'ye (ö. 524/1129) atfedilmiştir. (bk. et-Tûfi, Süleymân b. Abdülkavî, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr* [thk. Muhammed Osmân], Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971, s. 274; Abdülcelil Hasan Abdülmehdî, *el-Hayâtü'l-edebîyye fi Ş-Şâm fi'l-karni'l-hâmis el-hicri*, Umman: Mektebetü'l-Aksâ, 1977, s. 3.)

⁴⁰ "Mübârek bayram sana uğurlar getirsin. Devrin, vaktin saâdetli olsun. Allah'ın muhâfazası sayesinde ebedî olasın. Bahtının güneşi hiç batmasın."

Mehâdîm-i âcizî bendeleri dest-i şerîf-i bende-perverîlerini öperler. Bâkî Cenâb-ı Bâkî'ye emânet olmanız da'avât-ı hayriyyesi tekrârıyla hatm-i kelâm ediyorum efendim hazretleri.

7 Şubat 933 Harput'da.

Sâbık El'azîz müftîsi Kemâleddîn

-6-

Hüve

Huzûr-ı âlî-i edîbânelerine

Arz-ı dâ'iyânemdir

İstifsâr-ı hâtır-ı dâ'iyânem zımında bu kere de ihsân ü irsâl buyurulan 4 Teşrîn-i Evvel 1933 târihli lutfnâme-i mün'imâneleri zîver-i dest-i mefharet, bâ'is-i mesâr-ı azîm ü minnet oldu. Evvel ü âhir hakk-ı âcizânemde mütecellî ve zâhir olan eltâf u inâyet-i bende-nüvâzîlerine müteşekkirim. *Elhamdülillâh-i alâ külli hâl*,⁴¹ henüz devâm etmekde olan hastalığım bi'l-küllîye mündefi' olmadı. Ma'a hâzâ İstanbul'da olan hâlîme nisbetle biraz tahaffûf etmiştir. Doktorlardan almış olduğum reçetelerden istifâde etmekdeyim. Orada iken bir hafta hakîkaten ümîdsiz bir râddeye gelmiş, hattâ bu sebeble son derece azm ü kasd-ı sahîh etdiğim hâlde yine ziyâfet-i aliyyenize bi'z-zarûre icâbet edemeye[re]k Cenâb-ı Hak âlimdir ki fevkalâde mahzûn ve mahcûb olmuş idim. Afv-ı kerîmânelerini recâ, da'avât-ı hayriyye-i sa'âdetlerini temennî ve istirhâm ederim.

İstanbul'a bu son gelişim mücerred hâk-pâ-yı âlînizi ziyâret ve sohbet-i edîbânelerinden mahremâne istifâde etmek idi dersem mübâlağa etmiş olmam. Fakat heyhât! Her dürlü emelim gibi bu da nâkıs kaldı. Artık o dermânsız ve muztarib olduğum günlerde hâtır-ı fakîrâneme gelen hülyâ-yı bîmârânemi arz edeceğim. Merâsime ri'âyet noktasından değil mücerred mülâkât-ı veliyyü'n-ni'amîlerini igtinâm ve muhâfaza-i fırsat cihetinden tenezzülen teşrîf buyuracağınızı sabırsız bir râddede intizâr ediyor ve

Hoş dem ki ser-i bâlînime dildâr gele [s. 2]

Pürsiş-i hâtır-ı bîmârım için yâr gele

diyordum. Nihâyet bu ni'metden de mahrûm kaldığımı teferrüs ederek

Gerçi İstanbul'da her dürlü ni'am mevcûddur

*Harput'a gitsem de bir keşkek yeseydim kâşki*⁴²

demeğe başladım. Yine duramadım, bir yandan

Tîmâr-ı garîbân sebab-i zikr-i Cemîlest

*Cânâ meger in kâ'ide şehri-şümâ nîst*⁴³

⁴¹ "Her hâl için Allah'a hamd olsun." anlamına gelen bir şükür cümlesidir.

⁴² Kemaleddin Efendi bu mısraları büyük amcasının oğlu Hacı Hayri Bey'in aşağıdaki kıt'asından almıştır. İshak Sunguroğlu'nun kaydına göre Hayri Bey İstanbul Taksim hastanesinde yatarken Kemaleddin Efendi'ye yazdığı mektupların birisine şu kıt'ayı da eklemiştir: "*Râhat etmez olmayan râh-ı kanâat sâliki/ Kayddan âzâde kalmaz çokça mâlîn mâliki/ Gerçi İstanbul'da envâ'-ı ni'am mebzûldür/ Harput'a gitsem de bir keşkek yeseydim kâşki*" (Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0064; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 200-201.)

⁴³ "Gariplere kol kanat germek iyi anılmaya vesiledir. Fakat cânım! Bu kaide sizin diyâra uğramamış gibidir!" (Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvan*, Tahran: Neşr-i Pârsâ, 1379, s. 55. *Dîvan*'da ilk mısradaki "sebeb" yerine "eser" kelimesi vardır.)

demeğe, bir yandan da

هِيَ الشَّمْسُ مَسْكُنُهَا فِي السَّمَاءِ ... فَعَزَّ الْفَوَادُ عَزَاءً جَمِيلاً
فَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْهَا الصُّعُودَ ... وَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْكَ النُّزُولَ⁴⁴

diyerek kendime tesellî vermeğe başlamışdım. Şu hâlde bizden mevzi'-i adres almaksızın teşrîf buyurup bilâ mülâkât avdet buyurduğunuza çok teessüf etdim. İşte bu kusûr da Na'imî bendenizindir. Fakat benim ıztırâbımı, azâbımı görmüş, âdetâ hayâtımdan kat'-ı ümîd ederek çocuk bî-şu'ûr olmuşdu. Dâmen-i sa'âdetinizi öperler.

Seniyy [?] maddesine âid izâhât melfûfen takdîm edilmiştir.⁴⁵ Bâkî devâm-ı lutf u inâyet-i mün'imâneleri istihâmıyla hatm-i kelâm ederim efendim hazretleri.

19 Teşrîn-i Evvel 933

Sâbık El'azîz Müftîsi Kemâl

-7-

Hüve

Huzûr-ı edîbânelerine

Arz-ı dâ'iyânemdir.

Cevâbü'l-cevâb hüsnî'l-hitâb olan 8 Teşrîn-i Sâni 1933 târihli lutfnâme-i sa'âdetlerini de şeref-telakkî ederek müteşekkîr ve minnetdâr, vâyedâr-ı iftihâr oldum. Hele melfûf olan ve câlib-i Gufrân, mûcib-i azîm-i şükran bulunan na't-i şerîf-i garrâ fâl-i hayr addedilerek derd-i elîmîme ma'nevî ve kavî bir devâ olur ümniyyesiyle bendenizi nasıl mazhar-ı mesâr-ı bî-intihâ ettiğini arz u beyân edemem. Binâen'aleyh ma'rız-ı teşekkürde yine sizden öğrenerek “*Âlemleri tenvîr eder envâr-ı kemâlin*” demekle⁴⁶ ibrâz-ı hakîkat ve arz-ı minnetdârî ve mahmedet ediyorum.

Evsâf-ı cemîle-i Hazret-i Mustafâ inşâallahu Te'âlâ vesâtet ü delâlet-i hayrhâhâneleriyle hastalığıma devâ-bahş-ı rûhânî ve şifâ olacağı şübhesizdir. [s. 2]

Na't-ı şerîf-i mezkûrun baş beyitleri aynı mevzu'da Hazret-i Hassân'ın (radiyallâhu anh) bir kıt'asıyla bir de peder efendi merhûmun *Nefhu't-tîb*'de mûnderic bir kasîdenin yalnız iki beytine âid tahmîsini tezkîr etmekle her ikisini kıt'a-i mezbûrenin nazmen tercümesiyle berâber leffen takdîm ettiğim gibi⁴⁷ mücerred teberrûken kelâmı itnâb ve telezzüz-i iktisâb için Şeyh İbrâhim Lekânî

⁴⁴ “O, yeri gökyüzü olan güneştir. Kalbini güzelce avutmaya bak. Zira ne sen ona erişebilirsin, ne de o sana gelir.” mânâsındaki bu mısralar Abbasî dönemi şâirlerinden Ebü'l-Fazl el-Abbâs İbnü'l-Ahnefe (ö. 192/808) âittir. (*Dîvânü'l-Abbâs b. el-Ahnef* [thk. Âtike el-Hazrecî], Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1954, s. 221.)

⁴⁵ Dosyada mektubun eki olmadığından “seniyy (?) maddesi”yle neyin kastedildiğini bilemiyoruz.

⁴⁶ Bu mısra İbnülemin'in bir gazelinde geçmektedir. Kemaleddin Efendi gazele mutarref tahmîs (taştîr) yazmıştır. (bk. Ahmet Karataş, “Kemaleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri”, s. 107-108.)

⁴⁷ Kemaleddin Efendi'nin mektuba iliştiğini söylediği eklerin hiçbiri dosyada yoktur. Ancak araştırmalarımız neticesinde bahsettiği manzumeleri tespit ettik.

1) Kemaleddin Efendi Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber'i medheden kıt'asını daha evvel nazmen tercüme edip *Ceride-i Süfiyye* mecmuasının 4 Rebiülâhir 1331/ 13 Mart 1913 târihli nüshasında (24/18, s. 8) yayımlamıştı. Söz konusu kıt'a ve manzum tercüme şudur:

وَأَحْسَنُ مِنْكَ لَمْ تَرَ قَطُّ عَيْنٍ ... وَأَجْمَلُ مِنْكَ لَمْ تَلِدِ التَّسَاءُ
خُلِقْتَ مُبْرَأً مِنْ كُلِّ عَيْبٍ ... كَأَنَّكَ قَدْ خُلِقْتَ كَمَا تَشَاءُ

*Eyâ fahr-i rusûl senden güzel zât
Ne göz görmüş ne toğmuş kimse heyhât
Murâdın üzre sanki halk olundun*

Bir 'aybın olmadığı[n] eyler isbât

İbnülemin'e de bu kıt'ayı ve tercümeyle göndermiş olmalıdır. (bk. *Divânü Hassân b. Sâbit* [haz. Abdülemir Ali Mühennâ], Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, s. 21; Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", s. 110.)

2) İbnülemin'in Kemaleddin Efendi'ye gönderdiği mektubun tam muhtevâsı ve âkıbeti hakkında bilgimiz olmamakla birlikte Hassân b. Sâbit'in yukarıdaki kıt'asını göz önüne aldığımızda onun 25 Muharrem 1352/ 20 Mayıs 1933'te yazdığı şu na'tini Kemaleddin Efendi'ye yolladığı neticesini çıkarıyoruz:

*Öyle ekmel halk olunmuşsun ki ey mihr-i hüdü
Hâlık-ı a'zam senin halkında etmiş i'tinâ*

*Ferd yaratmış ferd bırakmış tâ-be-mahşer zâtını
Sûret ü sîretde mislin halk olunmaz bir daha*

*Etse mir'âta tekâbül hak-nümâ vechin senin
Misl-i mevhumun olur belki o yüzdenden rû-nümâ*

*Lem'a-i hüsnün bütün dünyâyı şeydâ eylemiş
Zerre zerre incizâb eyler bütün dünyâ sana*

*Her güzel senden eder ahz-ı füyûz-ı hüsn ü ân
Âfitâb-ı hüsn ü ânsın matla'in vech-i Hudâ*

*Öyle bir hüsn-i müşahhasın ki seyr etse seni
Hüsn-i mutlak şübhesiz tekbîre eyler ibtidâ*

*Hangi cânândır o kim aşkıyla olsun sine-çâk
Halk-ı Âdem'den beri uşşâk-ı vahdet âşinâ*

*Sad hezârân kerre mahv olsa vücûd-ı ehl-i aşk
Aşk-ı cân-bahşın gönülde ruh gibi bulmaz fenâ*

*Cân-fidâ-ı aşkınız aşkıyla bulduk biz hayât
Âşk olmuşdur şehîd-i aşkına çünkü bekâ*

*Öyle ümmisin ki ilmin etdi ihyâ-ı ulûm
Müftekindir tâ ezelden âlem-i irfân sana*

*Öyle ümmisin ki ta'lim eyleyen Hak'dır seni
Bildiren mahlûka sensin Hâlık'ı ey hak-nümâ*

*Hangi dâhidir o kim nûrundan olmaz müstefîz
Müstefîz-i nûrun olmakdır hakikatde dehâ*

*İsr-i pâkinden eder mi ehl-i bîniş inhirâf
Devlet-i sermed senin isrinde etdi incilâ*

*Akl-ı kâmil tâbi-i hükm-i celîlidir senin
Men lehu aklün selimün yaktedi bi'l-Mustafâ**

*Rahmet-i uzma-yı Hak'sın cümle mevcûdâta sen
Sâbit ü seyyâre nûrundur eden neşr-i ziyâ*

*İsmi ism-i İlâhî'yle beraber zikreder
Çâr aktâr-ı cihânda her nefes ehl-i nühâ*

Hazretlerinin⁴⁸ şedâid ve gumûmun def'i hakkında kırâati mücerreb ve *Keşfü'l-kürûb bi-melâhâtî'l-habîb ve't-tevessülü bi'l-mahbûb* diye mülakkab olan kasîde-i mübârekesini de bi'l-mukâbele irsâl ve takdîm ediyorum.⁴⁹

Ey veliyy-i ni'met-i âlem senin sâyendedir

Bunca küfrânla beraber ni'met-i bî-intihâ

Yâ Resûlallâh senin şevkinle oldu cezbe-nâk

Zerre-i hâk-i derin Mahmud Kemâl-i bî-nevâ

(* "Akl-ı selim sahibi kimse Hazret-i Mustafâ'ya tâbi olur." mânâsına gelen bu mısra Niyâzi-i Mısri'nin bir tahmîsinde yer almaktadır. bk. *Niyâzi-i Mısri Dîvânı* [haz. Kenan Erdoğan], Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1998, s. 11.) (Na't için bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, 2180-2181.)

3) *Nefhu't-tib*, Arap edîb ve hadisçilerinden Ahmed b. Muhammed el-Makkari et-Tilimsânî'nin (ö. 1041/1632) Endülü's hakkında bilgi veren eseri olup tam künyesi *Nefhu't-tib min gusni'l-Endelüsi'r-ratib ve zikru vezirihâ Lisâni'd-din İbni'l-Hatib*'dir. Onlarca kasîdenin yer aldığı yedi ciltlik bu eserde Kemaleddin Efendi'nin babası Abdülhamid Hamdi Efendi'nin hangi kasîdenin hangi iki beytini tahmis ettiğini bilmek mümkün değildi. Ancak Abdülhamid Hamdi Efendi'nin eserleri üzerinde yaptığımız teferruatlı incelemeler neticesinde onun Hz. Peygamber'in yaratılış ve ilim yönünden Hz. Âdem'den üstün olduğunu, Allah'ın kendisine bildirdiği her şeyi bildiğini ispat gâyesiyle kaleme aldığı *Safvetu Efkâri'l-Ulemâ fi İsbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ* isimli eserinde Lisânüddin İbnü'l-Hatib el-Endelüsi'nin (ö. 776/1375) *Nefhu't-tib*'de geçen

هَلْ كُنْتُ تَعَلَّمُ فِي هُبُوبِ الرِّيحِ ... نَفْسًا يُوجِّعُ لَاعِجَ التَّرْيِيحِ

matla'lı otuz dokuz beyitlik kasidesinin otuz altı ve otuz yedinci beyitlerini tahmis ettiğini gördük. Binâenaleyh, Kemaleddin Efendi'nin İbnülemin'e babasının şu tahmîsini gönderdiği kanaatindeyiz:

طُوبَى لِمَنْ هُوَ فِي الْفِعَالِ بِكَ اِنْتَسَى ... فَلَكَ الْإِلَهَ مِنَ النَّاسِ خَلَا كَسَا

وَعَلَاكَ بِالْوَحْيِ الْمُنَزَّلِ قَدْ رَسَا ... مَدَحْتِكَ آيَاتِ الْكِتَابِ فَمَا عَسَى

يُنْثِي عَلَيَّ غَلِيَاكَ نَظْمٌ مَدِيحِي

وَهْدَى بُعِثَتْ إِلَى الْخَلَائِقِ مُنْجِحَا ... بِالْوَحْيِ جِبْرَائِيلُ جَانِكَ مُصْرِحَا

وَيَفْضَلِكَ الْفُرْقَانَ أَنْزَلَ مُوَضِّحَا ... وَإِذَا كِتَابُ اللَّهِ أَنْتَى مُفْصِحَا

كَانَ الْقُصُورُ قُصَارَ كُلِّ فَصِيح

("Yaptığı işlerde sana tâbi olana ne mutlu! Allah sana medih elbiseleri giydirdi. İndirilen vahiyle şânını yüceltti. Kur'an âyetleri seni hakkıyla övdüğünden benim bu maksatla yazdığım mısraların senin şânına şân katacağını sanmıyorum... // Sen mahlukâta rehber ve halaskâr olarak gönderildin. Cebrâil sana apaçık bir vahiyle geldi. Senin faziletine binâen Kur'an apaçık ve açıklayıcı bir sûrette sana indirildi. Seni Allah'ın kitabı bu kadar güzel övmüşken fasîhâne söz söyleyenlerin medihleri değersiz bir şeye dönüştü. [Fasîhler seni övmekte âciz kaldılar, acziyetin nihâyetine ulaştılar.]") (Tercüme hususunda yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Arş. Gör. Uğur Boran'a teşekkür ederim.)

(İbnü'l-Hatib'in kasidesinin tam metni için bk. el-Makkari, *Nefhu't-tib* [thk. Hasan Abbâs], Beyrut: Dâru Sâdır, 1988, VI, 449-451; Abdülhamid Efendi'nin tahmis ettiği iki beyit için ayrıca bk. *Nefhu't-tib*, V, 167. Abdülhamid Efendi'nin tahmîsi için bk. *Safvetu Efkâri'l-Ulemâ*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36645, vr. 11^b. Eser hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler hakkında bk. Bünyamin Erul, "Harputlu Abdülhamid Efendi [1830-1902] ve Hz. Peygamber'in Bilgisine Dair Bir Risalesi: *Safvetu Efkâri'l-Ulemâ fi İsbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ*", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6 [2001], s. 6-19.)

⁴⁸ Tam künyesi Ebü İshâk (Ebü'l-İmdâd) Burhânüddin İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî (ö. 1041/1632) olan bu Mısırlı Eş'arî-Mâlîkî âlimi esasen *Cevheretü't-tevhîd* adlı manzum akaid risâlesiyle tanınmıştır. (bk. Metin Yurdağür, "Lekânî, İbrâhîm b. İbrâhîm", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, XXVII, 130-131.)

⁴⁹ Kemaleddin Efendi bu bilgiyi ve kasîdeyi Suriyeli (Dimaşk) edebiyat âlimi şâir ve tarihçi Muhammed Emîn b. Fazlullâh el-Muhibbî'nin (ö. 1111/1699) hicrî 11. asırda yaşamış İslâm dünyasındaki bazı meşhur kişilerin

Kâşki sevse benim sevdiğimi halk-ı cihân
*Sözümüz cümle ile bahs-i cânân olsa*⁵⁰

Bâki teveccühât-ı dâ'i-nüvâzîlerinin devâm ü izdiyâdı istirhâmıyla hatm-i kelâm eylerim efendim hazretleri.

19 Teşrîn-i Sâni 33
Sâbık El'aziz Vilâyeti Müftîsi Kemâleddîn
Na'îmî bendeniz elinizi öperler efendim.

-8-

Hüve
Huzûr-ı âlî-i sa'âdetlerine,
Arz-ı dâ'iyânemdir

Li-hikmetin hâlâ tamâmıyla âfiyetyâb olamadığımdan vilâyetimize yeni gelmiş ve beyne'l-enâm hazâkatle şöhretlenmiş olan doktor Tahsin Bey⁵¹ tarafından da bir kere muâyene olunmak için bu hafta merkez-i vilâyete inmişdim. Mahdûm-ı âcizî bendeleri Na'îmî evrâk-ı havâdisden naklen vâlide-i muhtereme-i sa'âdetleri hanımefendinin irtihâlini ihbâr etmekle gaybûbet-i ebediyye-i peder ü mâder ferzendân-ı mutî'ân için ne derecede câlib-i hüzn ü keder olduğunu takdîr ve idrâk ve binâenaleyh tabî'î ve muhakkak olan teessürât ve ahzân-ı âlînize iştirâk ederek mahzûnen avdet etdim. Fakat

أَحْكُمُ لِلَّهِ إِنَّ الْأَمْرَ لَيْسَ لَنَا ... وَمَا يُفِيدُ سِوَى التَّسْلِيمِ لِلْقَدْرِ⁵²

biyografilerini içeren *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi aşer* adlı eserinden almıştır. Muhibbî'nin İbrâhim Lekânî'yi anlattığı kısma kaydettiği na't tarzındaki on dokuz beyitlik bu kaside

يَا أَكْرَمَ الْخَلْقِ قَدْ صَافَتْ فِي السُّبُلِ ... وَدَقَّ عَظْمِي وَعَابَتْ عَنِّي الْحَيْلُ

beytiyle başlayıp

وَأَلَّكَ الْغَرَّ وَالصَّحْبَ الْكِرَامَ كَذَا ... مُسْلِمًا وَالسَّلَامَ الطَّيِّبَ الْخَفَلُ

beytiyle bitmektedir. (bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, Kahire: Mektebetü'l-Vehbiyye, 1284, I, 8-9.)

⁵⁰ 16. asır şâirlerinden Dukakinzâde Taşlıcalı Yahyâ Bey'e (ö. 990/1582) âit bu beyit divânında şöyledir: “*Kâşki sevdiğümi sevse kamu ehl-i cihân/ Sözümüz cümle hemân kıssa-i cânân olsa*” (bk. Yahyâ Bey, *Divan* [haz. Mehmed Çavuşoğlu], İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 519.)

⁵¹ Hayatı hakkında teferruatlı bilgi bulamadığımız doktor Tahsin Bey Türk Tayyare Cemiyeti azâlığında bulunmuş, Elazığ Halkevi'nin faaliyetlerine katılmış, buranın çıkardığı *Altan* dergisinin yazar kadrosunda yer almış, yine bu çatı altında birtakım konferanslar vermiştir. Tahsin Bey münevver kişiliği ve güçlü hitâbeti sebebiyle çeşitli resmî törenlerde heyecanlı nutuklar irâd etmiş, bazı toplantılarda Cumhuriyet ideolojisi ve Atatürk'le ilgili konuşmalar yapmıştır. Bilâhère Elazığ'dan taşınarak Mersin'e yerleşen Tahsin Bey faaliyetlerini burada sürdürmüştür. (Yavuz Haykır, “Elazığ [Elaziz] Halkevi Yayınları ve Altan Dergisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 171 [Aralık 2007], s. 114; *Elazığ Eğitim Tarihi*, Elazığ: Elazığ Millî Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 114; Mehmet Pınar, *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat [1923-1950]*, İstanbul: Hiperayın, 2018, s. 459; Serdar Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar 1930-1945*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s. 230.)

⁵² Nergisi'nin *Hamse*'sinde geçen beyit “İş bizim elimizde değildir, hüküm Allah'ındır. Kadere teslim olmak dışında bir şey fayda vermez.” mânâsına gelmektedir. (bk. Nergisi, *Hamse*, “Gazavât-ı Mesleme”, İstanbul: Tatyos Dividciyan Basmahanesi, 1285, s. 59.)

sırr u hükmünü nezd-i ârifâne-i edibânelerinizde ma'lûm ve müselleme ve mevt ü irtihâl ise zâten ve esâsen mahkûm-ı fenâ olan bütün mâsivânın er geç mürûr u ubûruna tahsis [s. 2] ü ta'yîn edilmiş umûmî bir süllem olduğundan tatvîl-i kelâm etmek istemiyorum.

Şu hâlde Cenâb-ı Hak merhûme-i müşârünileyhânın hakkında sizlerden ve sizlerin hakkında da merhûmeden elbette daha hayırlı bir hulk-ı azîm ve sâhib-i kerîm olduğu nazar-ı i'tibâre alınarak mütesellî olmalarını arz u inbâ ve müşârünileyhânın vâsıl-ı na'îm-i cennet ve zât-ı sa'âdetlerinin de mazhar-ı ömr-i tavîl ve âfiyet olması da'avât-ı hayriyyesini makâm-ı ta'ziyet ü tesliyetde tekrâr ve ifâ eyliyorum efendim hazretleri.

25 Nisan 935 Harput'da.

Sâbık El'azîz vilâyeti müftîsi Kemâleddîn.

Na'îmî bendeniz elinizi öperler efendim.

Eğerci hâne-i pür-nakşdur sarây-ı cihân

Velî kitâbeleri "Küllü men aleyhâ fân" ⁵³

Zemîn mahall-i anâdur zamân mekân-ı belâ

Vücûd nakşına ancak budur zemîn ü zamân ⁵⁴

SONUÇ

Osmanlı'nın son devir ulemâsı, devlet erkânı ve irfân ehlinin önemli bir kısmını yakinen tanıyan, onlarla görüşen ve biyografilerini hazırlayan İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Harput'un meşhur âlimlerinden müderris-müftü Mehmed Kemaleddin Efendi 19. asrın sonlarından itibaren babaları vâsıtasıyla tanışmış ve ara ara inkıtâa uğrasa da hayatlarının sonuna kadar haberleşmişlerdir. Bu haberleşmenin en önemli delili birbirlerine gönderdikleri mektuplardır. Kemaleddin Efendi'nin 1926'da Şark İstiklâl Mahkemesi'nin emriyle el konulan ve yargılama sonrası iâde edilmeyen evrâkı arasında bulunan İbnülemin'in mektuplarını ilk makalemizde incelemiş ve yayımlamıştık. Bu makalede ise Kemaleddin Efendi'nin ömrünün son yıllarında ona yolladıklarından İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi İbnülemin Koleksiyonu'nda bulunan sekiz mektubunu ele aldık. Devir ve muhitlerinin mühim simâlarından olan bu iki dostun mektuplarının da diğer eserleri gibi ilim ve edebiyat tarihimize katkı sağlayacağını ümid ediyoruz. Nitekim İbnülemin'in kullandığı Cemil Sâtı ve Hüznî müsteâr isimlerinden Türk edebiyatı câması ilk defa bu mektuplar münâsebetiyle haberdâr olmuştur. Yine onun na'tlerinden biri ilk defa eksiksik olarak bu mektuplar vâsıtasıyla neşredilmiştir. Kemaleddin Efendi'nin mektuplarına iliştiirdiği şiirleri de daha evvel gün yüzüne çıkmamış edebî ürünlerdendir. Birbiriyle bağlantılı bu makaleler vesilesiyle ilim dünyasının dikkatlerine sunmaya çalıştığımız bu mektupların yakın dönem Harput kültür ve eğitim tarihi araştırmalarına da ışık tutacağını düşünüyoruz.

⁵³ "Yeryüzündeki her varlık fânidir." (er-Rahmân 55/26)

⁵⁴ Nâbî'ye âit bu kıt'anın üçüncü mısraı *Dîvân*'ında "*Zamân mahall-i belâdur zemîn mahall-i elem*" şeklindedir. (Nâbî, *Divan* [haz. Ali Fuat Bilkan], Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, II, 1160.)

KAYNAKÇA

- [*Kemaleddin Efendi'nin İbnülemin'e Gönderdiği Mektuplar*]. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. İbnülemin Koleksiyonu, Dosya Nr. 239.
- Abdülcelil Hasan Abdülmehdî. *el-Hayâtü'l-edebiyye fi's-Şâm fi'l-karni'l-hâmis el-hicrî*. Umman: Mektebetü'l-Aksâ, 1977.
- Abdülhamid Hamdî Harputî. *Safvetu Efkârî'l-Ulemâ fi İsbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Blm., nr. 36645.
- Aksu, Eren. *İshak Refet Işıtman (Hayatı-Sanatı-Eserleri)*. yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Dîvânu Hassân b. Sâbit*. (haz. Abdülemîr Ali Mühennâ). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Dîvânü'l-Abbâs b. el-Ahnef*. (thk. Âtike el-Hazrecî). Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1954.
- Elazığ Eğitim Tarihi*. (yay. haz. Ünal Taşkın ve dgr.). Elazığ: Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2010.
- el-Makkârî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî. *Nefhu't-tib min gusni'l-Endelüsü'r-ratib ve zikru vezirihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatib*. (thk. Hasan Abbâs), I-VII, Beyrut: Dâru Sâdir, 1988.
- el-Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fazlullâh. *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*. I-IV, Kahire: Mektebetü'l-Vehbiyye, 1284.
- Erul, Bünyamin. "Harputlu Abdülhamit Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber'in Bilgisine Dair Bir Risalesi: *Safvetu Efkârî'l-Ulemâ fi İsbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ*". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (2001), s. 1-19.
- Erzurumlu İbrahim Hakki. *Dîvan-ı İlâhiyât*. (haz. M. Kayahan Özgül). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- et-Tûfi, Süleymân b. Abdülkavî. *el-İksîr fi ilmi't-tefsîr*. (thk. Muhammed Osmân). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Hâfız-ı Şirâzî. *Dîvan*. Tahran: Neşr-i Pârsâ, 1379.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Abdullah Cevdet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, I, 90-93.
- Haykır, Yavuz. "Elazığ (Elaziz) Halkevi Yayınları ve *Altan Dergisi*". *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 171 (Aralık 2007), s. 121-170.
- İbn Ebi'd-dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-maraz ve'l-keffârât* (thk. Abdülvekîl en-Nedvî). Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1991.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. I-IV. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 1969-1970.
- Karataş, Ahmet. "Aliyyü'l-Kârî'nin *el-Mülemma' şerhu'n-na'ti'l-murassa'* Adlı Arapça Risâlesinin Tercüme ve Şerhi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 37 (Ocak-Haziran 2016), s. 147-197.
- Karataş, Ahmet. "Harputlu Efendigil Âilesinin Yakalandıkları Katarakt Hastalığıyla İlgili Manzumeleri". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*. VI/12 (Eylül 2019), s. 65-101.
- Karataş, Ahmet. "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (Aralık 2015), s. 29-125.
- Karataş, Ahmet. "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 50 (Haziran 2016), s. 71-135.
- Karataş, Ahmet. "Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX/2 (Eylül 2018), s. 83-111.
- Kemaleddin Harputî. *Dîvânçe*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Blm., nr. 3125.
- Mazhar Osman. "Abdullah Cevdet'in Tabutu Önünde". *İctihad*, sy. 358 (Aralık 1932), s. 5875-5876.
- Mecmû'a*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 00036.
- Mecmû'a*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143.
- Nâbî, *Dîvan*. (haz. Ali Fuat Bilkan). I-II, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.
- Nergisi. *Hamse*. İstanbul: Tatyos Dividciyan Basmahanesi, 1285.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz). İstanbul: Kitabevi, 2006.

- Öztürk, Serdar. *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar 1930-1945*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.
- Pınar, Mehmet. *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat. (1923-1950)*. İstanbul: Hiperyayın, 2018.
- Sunguroğlu, İshak. *Harput Yollarında*. I-IV, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959-1968.
- Suzan, Yahya. "Ebu'l-Hasan et-Tihâmî ve Ünlü Mersiyesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/18 (2017/3), s. 152-166.
- Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi. belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G046_0027-28.
- Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi. belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0045-46.
- Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi. belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0064.
- Uçman, Abdullah. "İbnülemin Mahmud Kemal Rızâ Tevfik Mektuplaşması". *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy. 171 (43/3) (Temmuz 2014), s. 43-53.
- Yahyâ Bey. *Divan*. (haz. Mehmed Çavuşoğlu). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Yıldız, Alim. *Kazancızâde Emin Edîb: Hayatı Şiirleri*. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015.
- Yurdağur, Metin. "Lekânî, İbrâhim b. İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, XXVII, 130-131.

EK: KEMALİDDİN EFENDİ'NİN İBNÜLEMİN'E GÖNDERDİĞİ SON MEKTUP

(Harput, 25 Nisan 1935)

هو
حضرت عالی سعادتمندانه
عرض داعیانه مدر :
شهرتشنس
طکیه حاله تالیله عافیناب اوله مدیون و لابنزه بکی کلرس و بین الانام حد افنده
اولان دونور نکیس بیک طرفندن ده برکوه معابنه اولمن ایچون بو هفتنه مرکز
داینه ایتمیم . مخوم عاجری بنده لری نیمی ادران حوادتن نهدن و اده محرمه
سعادتمری خانم انذیک انکالی اخبار انکوه غیرت ایدیه بدرو مادر ، فرزندان لطفان
ایچون نه درجه ده جالب حزن و کدر اولدینی تقدیر و ادراک و بنات علییه ضعی
و محقق اولدن تأثرات و احزان عالیکزه شزاک ایدرک محذونا عودت ایتم
لفظ [اظلم لله ان الاربس لنا ، وما یفیه سوی التسلیم للقدر !]
سرد و کلنی نزد عارفانه ادبانه لری کرده معلوم و مسلم و موت و انکالی ایه
دانا و استا محکوم فنا اولان بون ماسوانک ابر کبیج مرور و عبور بنده تخصیص

و تعین ایلتی عمومی بستم ادلیغندن تطویل کلام ! نیک ایسته ایورم
توچاره جناب حق ؛ مرصومه نثار ایلهک صفیه سز لردن و سز لردن صفیه م
مرصومه دن الله دها خبری بر صلف عظیم و صاحب کرم ادلیغنی نظر اعتباره الله رف
منلی اد طبری عرض و انا و نثار ایلهک و اصل نوجیم و دان سعادتی بیک ده
مظفر عمر طویل دعوت ادلی دعوات ضربه سی مفلح نوبت و تسبیحه تکرار دایفا
ایورم انتم حضرتی ه ، بنده همه ضربه : ربور کور و دایفا
نعمی بنده کز الیزی او بر افتم
کمالیله
" اگر چه خانه پر نفتر سزای جهان ، ولی کتبه لری کل من عیله فاقان
" زمین محل عبادت زجان مکان بلا " وجود نفشته انجمن بود زمین وزمان
.....